

УДК 930.253:929Петлюра С. В.

Ю. В. ОРЕЛ*

ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ, М. КИЇВ ПРО ГРОМАДСЬКУ І ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Подано огляд документів про громадську і політичну діяльність до 1920 р. С. В. Петлюри, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ.

Ключові слова: С. Петлюра; РУП; УСДРП; «Слово»; «Украинская жизнь»; М. Грушевський; Українська революція.

Українське суспільство після 1991 р. зіштовхнулося з питанням формування історичної пам'яті, заповнення білих плям та замовчуваних подій минулого. Багато досліджень для подолання згаданих проблем було здійснено вченими в перші роки незалежності. Теми, пов'язані з історією українських визвольних змагань, українського визвольного та дисидентського руху стали актуальними напрямками історичних досліджень. Важливою складовою сучасних коммеморативних практик є відзначення ювілейних дат, що дає можливість не тільки виконувати нагальні соціально-політичні завдання, але також і актуалізувати наші знання про минуле. У ц. р. значної уваги заслуговують дві визначні історичні дати, пов'язані з Симоном Васильовичем Петлюрою: 140-ліття від дня його народження та 100-ліття з дня обрання його Головою Директорії УНР. Хоча інтерес до постаті цього видатного українського політика надзвичайний, багато архівних документів із ним пов'язаних, залишаються невідомими. Цей огляд покликаний пролити світло на ті віхи життя, громадську і політичну діяльність С. Петлюри, документи про які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ. Вони містяться здебільшого у фондах губернських жандармських управлінь і охоронних відділень, які діяли на території України в складі Російської імперії до 1917 р.

Симон Васильович Петлюра народився 10(23) травня 1879 р. у Полтаві. Навчався в Полтавській духовній семінарії. Під час навчання познайомився з ідеями українського національного руху і став членом одного з гуртків «Братства тарасівців»¹. У цей час у колах політично

---

* Орел Юлія Володимирівна – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

активної частини суспільства було сформульовано головне політичне завдання українського руху – створення української незалежної держави. Навколо різних поглядів на можливі шляхи досягнення цієї мети почали утворюватися політичні течії. Полтава наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. була одним з осередків формування українського політичного руху. У 1900 р. С. Петлюра став членом місцевого осередку Революційної української партії (РУП)² і активно включився в політичну діяльність, що призвело до виключення його з семінарії в 1901 р.³

Щоб уникнути арешту молодий семінарист змушений був переїхати на Кубань, де деякий час працював над упорядкуванням архіву Кубанського козацтва⁴ та вчителем у Катеринодарі⁵, у той же час продовжував політичну діяльність з поширення української національної свідомості на Кубані. У фонді Катеринославського охоронного відділення (ф. 1597) зберігається циркуляр Департаменту поліції про арешт С. Петлюри в грудні 1902 р. у Катеринодарі, у зв'язку з викриттям його ролі у друкуванні та розповсюдженні листівок українською мовою під назвою «До чорноморських козаків» за підписом РУП, із закликом не підпорядковуватись начальству і не стріляти в учасників мітингів і страйків. Цей документ важливий тим, що висвітлює обставини і дату першого арешту видатного діяча української політики: після арешта 3 грудня 1902 р. у Катеринодарі М. Ткаченка⁶, який розповсюджував згадані листівки, був проведений обшук у С. Петлюри, під час якого виявлено гектограф, на якому друкувалися листівки та встановлено, що саме на квартирі останнього збиралися учасники гуртка⁷.

Навесні 1904 р. С. Петлюру звільнили з-під арешту під поліцейський нагляд. У документах Полтавського губернського жандармського управління (ф. 320) містяться відомості про відвідання ним Полтави у березні-квітні 1904 р.⁸ Протягом 1904 р. молодий політик проживав у Катеринодарі, проте вже в жовтні 1904 р.⁹ він, остерегаючись нового арешту, переїхав до Галичини. Це підтверджує запит від 2 грудня 1904 р. помічника начальника Кубанського обласного жандармського управління в м. Катеринодарі підполковника Соколова на розшук С. Петлюри у Полтаві, який зберігається у згаданому фонді¹⁰.

Під впливом значної популярності соціалістичної ідеології багато діячів українського національного руху стали на початку ХХ ст. на ліві позиції, у т. ч. й С. Петлюра, який був одним із засновників Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП)¹¹.

У фонді Бердичівського відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць (ф. 287) зберігаються «Списки осіб, що підлягають розшуку за політичними справами», які циркулярно розповсюджував Департамент поліції серед підлеглих відомств. Зокрема, у розшуковому списку від 5 квітня 1905 р. наводиться детальний опис прикмет С. Петлюри: «...зросту 166 см; статури середньої; інтелігент-

ної і серйозної зовнішності, має звичку відставляти ліву ногу вперед і тримати руки спереду; волосся на голові русе, довге, пряме, проділ справа, на бровах і вусах також русе, борідка рідка, рудувата; очі сірі, великі, короткозорий; при вечірньому освітленні читає за допомогою окулярів...»¹² Так царські жандарми описали зовнішність очільника української революції в роки його буремної юності.

Після послаблення внаслідок революції 1905 р. політичного режиму в Російській імперії на підставі проголошеного Маніфесту «Про вдосконалення державного порядку» було проведено часткову політичну амністію і С. Петлюра зміг повернутися до України¹³. Багато українських політичних діячів вважали зміни, даровані Маніфестом 6 серпня 1905 р., реальним шансом на реформування режиму. У документах архіву зберігається листівка УСДРП із закликом до полтавців голосувати за лівих виборців, які за двоступеневою виборчою системою, впровадженою в цей час в Російській імперії, мали отримати право голосувати за депутатів на виборах до II Державної Думи. Серед виборців згадано таких видатних діячів українського руху Полтави і членів УСДРП як С. Петлюра, І. Стешенка¹⁴, В. Дорошенка¹⁵.

Працюючи в Центральному комітеті УСДРП, С. Петлюра, однак, не втрачав зв'язку з її полтавським осередком, про що свідчать агентурні відомості, які відклалися у фонді Південно-Західного районного охоронного відділення (ф. 276). Так, в агентурному донесенні від 20 грудня 1907 р. повідомлялося про обговорення на одному з засідань Полтавського комітету УСДРП запланованого приїзду «колишнього галицького керівника із Києва» С. Петлюри, який мав допомогти в організації друкарні. Відповідно до згаданих агентурних свідчень планувалося, що типографія буде друкувати бюлетень про роботу III Державної Думи¹⁶.

У 1907 р. С. Петлюра жив у Києві, де редагував періодичні видання «Рада», «Вільна Україна» і «Слово». У 1907–1908 рр. увага поліції була прикута до видання і розповсюдження газети «Слово», як друкованого органу УРСДП¹⁷. У травні 1906 р. діячам київського осередку УСДРП вдалося добитися дозволу на видання щотижневої газети з питань господарчого, політичного і суспільного життя українською мовою¹⁸, що отримала назву «Слово». Місцева влада неодноразово переслідувала видавців газети (у 1906–1907 рр. редактором була О. Корольова¹⁹) за публікацію нелояльних до політичного режиму статей: «Про національну неволю та про те як з неї визволитись», «Воєнні суди»²⁰. З жовтня 1907 р. редактором цієї газети став С. Петлюра²¹. Вже на початку 1908 р. над ним нависла нова загроза арешту, адже як свідчать документи, діяльність С. Петлюри як члена ЦК УСДРП та видавця газети знаходилась під пильним наглядом поліції. Зокрема, тимчасовим виконувачем обов'язків начальника Південно-Західного охоронного від-

ділення ротмістром Устиновим було направлено запит до начальника Полтавського ГЖУ М. В. Васильєва щодо причин, з яких не було заарештовано під час відвідання Полтави у березні 1908 р. С. Петлюру відповідно до постанови про арешт всіх членів ЦК УСДРП від 25 січня 1908 р.²² Під тиском цих обставин частина проводу партії: В. Винниченко²³, В. Степанківський²⁴, А. Жук²⁵, Л. Юркевич²⁶ ще у 1907 р. виїхали до Львова²⁷, С. Петлюра теж змушений був у вересні 1908 р.²⁸ виїхати з України, спочатку до Санкт-Петербурга, а потім до Москви, де проживав до 1917 р., працюючи бухгалтером в страховому товаристві²⁹.

У фонді Полтавського ГЖУ збереглося повідомлення від 2 жовтня 1910 р. про проживання С. Петлюри у Санкт-Петербурзі за адресою: Петербурзька сторона, Малий проспект, 32³⁰.

З перших же днів прибуття до Москви С. Петлюра зайняв провідну роль серед місцевого українського гуртка, активно долучившись до ідеї видання щомісячного журналу про актуальні проблеми українського життя російською мовою. З 1911 р. С. Петлюра почав видавати в Москві журнал «Украинская жизнь». Труднощі, з якими він зіштовхнувся під час організації видавництва журналу, описані у листуванні з М. Грушевським. Колекція листів С. Петлюри до М. Грушевського зберігається у фонді родини Грушевських (ф. 1235)³¹. Перший з листів про ініціативу видання згаданого журналу було надіслано С. Петлюрою 25 жовтня 1911 р. В цьому листі автор повідомляв також про свій переїзд влітку 1911 р. із Санкт-Петербурга до Москви: «...тут я маю службову посаду...»³².

За задумом видавців, журнал мав познайомити російських читачів із широким колом актуальних для українців проблем, сприяти налагодженню рівностороннього російсько-українського діалогу. Проте з питання подачі матеріалів у журналі виникали певні розбіжності між представниками більш угодового напрямку та С. Петлюрою. У листі до М. Грушевського від 21 листопада 1912 р., підсумовуючи результати роботи першого року видання журналу, він згадував: «Особисто мене, як одного з редакторів, не задовольняє позиція, на якій стояв журнал щодо стосунків російсько-українських»³³, а саме намір викликати «добрыя чувства» замість об'єктивного представлення проблем.

Також у фондах архіву зберігається справа про обвинувачування С. Петлюри, В. Винниченка, Ф. Шевця³⁴ в організації повалення режиму гетьмана П. Скоропадського, виявлена у фонді Прокурора Київської судової палати (ф. 317). Ця справа була заведена в місяці, коли владу у Києві захопила Добровольча армія. В листопаді 1919 р. прокурор повідомив, що справа була закрита, оскільки влада, проти якої було здійснено заколот, вже не існувала³⁵. У справі збереглася відозва членів Директорії від 15 листопада 1918 р. до народу з закликом повалення влади гетьмана³⁶.

Документи, що зберігаються в архіві, висвітлюють лише окремі факти з життя видатного політичного діяча України на початку його яскравої політичної кар'єри. Ці документи створені представниками царських органів охоранки і жандармерії, а відтак розкривають діяльність С. Петлюри тенденційно, з огляду на специфічні потреби їхнього відомства. Проте вони дають можливість уточнити певні факти біографії, деякі з яких раніше були невідомі.

---

¹ Товариство створене в 1891 р. студентами харківського університету М. Базькевичем, М. Байздренком, І. Липою та службовцем В. Боровиком із метою боротьби за політичну автономію українського народу. Осередки організації існували в Харкові, Києві, Одесі, кількох містах Полтавщини.

² *Косик В.* Симон Петлюра. Львів, 2000. С. 7.

³ *Верстюк В.* Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // УІЖ. 2004. № 3. С. 114.

⁴ Там само.

⁵ Нині м. Краснодар Краснодарського краю Російської Федерації.

⁶ Ткаченко Михайло Степанович (1879–1920) – один із лідерів РУП, пізніше – член Української Центральної Ради та міністр внутрішніх справ в уряді В. Голубовича.

⁷ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 1597. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 10.

⁸ Там само. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 17–18зв.

⁹ Там само. Ф. 287. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 16зв.

¹⁰ Там само. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 258. Арк. 193–194.

¹¹ *Верстюк В.* Симон Петлюра: політичний портрет... С. 114.

¹² ЦДІАК України. Ф. 287. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 16.

¹³ *Верстюк В.* Симон Петлюра: політичний портрет... С. 115.

¹⁴ Стешенко Іван Матвійович – український політичний діяч, член УСДРП, пізніше – член Української Центральної Ради та генеральний секретар з освіти УНР; Дорошенко Володимир Вікторович – громадсько-політичний діяч, після вимушеної еміграції до Галичини працював в Науковому Товаристві ім. Т. Г. Шевченка.

¹⁵ ЦДІАК України. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 847, Арк. 12.

¹⁶ Там само. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 107, Арк. 18 і зв.

¹⁷ Там само. Арк. 49–50.

¹⁸ Там само. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 1–2.

¹⁹ Корольова Олена Олексіївна – член УСДРП, редактор журналу «Слово».

²⁰ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 56, Арк. 6 і зв.

²¹ Там само. Арк. 7 і зв.

²² Там само. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 107, Арк. 74.

²³ Винниченко Володимир Кирилович – член УСДРП, пізніше – голова уряду УНР.

²³ Степанківський Володимир Якович – член УСДРП, український громадсько-політичний діяч в еміграції.

²⁴ Жук Андрій Ілліч – член УСДРП, один із засновників Союзу визволення України. Пізніше – дипломат, що представляв уряди УНР і Української держави у Відні.

²⁵ Юркевич Лев Йосипович – член УСДРП, український політичний діяч в еміграції.

²⁶ ЦДІАК України. Ф. 1439. Оп. 1. Спр. 1270, Арк. 52 і зв.

²⁷ Там само. Ф. 275. Оп. 2. Спр. 46, Арк. 375зв.

²⁸ Там само. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 688, Арк. 6.

²⁹ Там само. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 1147, Арк. 3 і зв.

³⁰ Листи опубліковані: *Музичук О. В.* Листи Симона Петлюри до М. Грушевського // Український історик. 1991–1992. Т. 28–29. С. 438–448.

³¹ ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 688, Арк. 3.

³² Там само. Арк. 15.

³³ Швець Федір Петрович – член Української партії соціалістів-революціонерів, член Директорії УНР.

³⁴ ЦДІАК України. Ф. 317. Оп. 2. Спр. 57, Арк. 11 зв.

³⁵ Там само. Арк. 14.

An overview of documents on social and political activities of S.V. Petliura before 1920, which are stored in the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv City, is given.

Key words: Petliura; Revolution Ukrainian Party; Ukrainian Social Democratic Labour Party; «Slovo» magazine; «Ukrainskaya Zhizn» magazine; M. Hrushevsky; Ukrainian Revolution.